

ТЕМА 5. РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ТА ОСВИТИ В УКРАЇНІ- РУСІ X – XIII СТ.

5.1. Введення християнства та перебудова шкільництва.

Виникає питання, де ж ділося першоукраїнське (руське) письмо? Приймаючи християнство київські князі, церква нещадно знищувала все те, що пов'язано було з так званим язичництвом. Спалювали ідолів-богів, книги, заборонялися відправлення свят тощо. Особливо нападків зазнала першоукраїнська мова, як носій духовної культури народу, всього укладу його життя.

Повсюди примусово впроваджувалася староболгарська мова. Ревниво її нав'язували народові. Всі церковні відправи, книги, обряди виконувалися церковно-болгарською мовою, що була чужою для місцевого населення, тому вона не стала народною мовою держави і церкви, а була гонительною (притискувачем) мови, культури і духовного спадку українського народу.

Це був початок переслідування усього українського, що тривало майже тисячоліття.

Мова народу витіснялася з державного ужитку, церкви, книжної справи. Їй була відведена роль побутового обіходу. Народна мова стала гонимою офіційною владою, вона вважалася неповноцінною. Чи не це стало першопричиною закладання в українському менталітеті почуття вторинності, меншовартності перед всім чужоземним?

З діяльністю Володимира Святославича Україна-Русь набуває свого подальшого розвитку, яка на кінець 90-х років стає найбільшою і наймогутнішою державою Європи. Об'єднуючим началом багатьох племен, що входили до неї, Володимир обрав християнство замість попередньої, так званої поганської, релігії наших прашурів - давніх праукраїнців і першоукраїнців.

Прийнявши у 988 році хрещення. Київська Україна-Русь піддалася впливу Візантії, нетрадиційної і безпосередньої спадкоємиці стародавньої Греції. Цей акт сприяв залученню нашої батьківщини до європейської культури в усіх галузях життя, християнської моралі, сприяв духовному і культурному єднанню різних народів, які населяли величезну імперію. Особливо вплив Візантії позначився на освіті і писемній справі.

Християнізація України-Русі поставила на перший план відкриття шкіл, в яких готувалися переписувачі церковної літератури, готувалося вітчизняне духовенство, майстри будівельної справи для зведення храмів, спеціалісти з малярства, оздоблення церковних будівель, дипломати і державні чиновники різних служб.

Найпершою згадкою про школи в Києві є повідомлення літопису від 988 р. про наказ великого князя Володимира про започаткування

шкільництва. Він "почав брати у знатних людей дітей і давати на шкільну науку". За тодішніми поняттями, шкільну науку одержували ті, що були грамотними. У цій школі навчалися діти боярської знаті та іншого близького оточення князя. Отже, перша школа, відкрита при палаці великого київського князя, була елітарна. Подібні їй школи відкривалися в Новгороді, Чернігіві, Галичі та інших містах Київської України-Русі.

Уже на початку XI століття в Україні-Русі визначилися два типи шкіл: нижчі школи грамоти і елітарні школи "вчення книжного". Нижчі школи грамоти здебільшого відкривалися при церквах, а також утримувалися світськими людьми. Археологічні розкопки показують широке поширення написів на побутових речах, що були в користуванні простих людей. Ними (речами) є преслиця корчаги, вироби з металу, дерева, глини. Написи тих часів зустрічаються на стінах церковних і житлових та культурних споруд. Багату інформацію про зміст освіти подають берестяні грамоти, учнівські грамоти, знайдені під Львовом, в інших місцевостях України-Русі.

У нижчих школах діти вчилися читати, писати, лічити. Діти навчалися за спрощеним 32-буквеним алфавітом, використовуючи Євангеліє, Псалтир, Молитвослов та інші богослужбові книги.

Розшифровка учнівських грамот показує, що навчання розпочиналося з вивчення азбуки-буквиці. Відомі вправи учнів XII ст. Онфіма з Новгорода та інших місцевостей тодішньої України-Русі, виконані на берестяних грамотах. Учнями заучувалися 53 склади: ба, ва, га, бе, ве, ге та ін. Спочатку вивчалися вони повторенням за вчителем, потім виконували вправи спочатку на навошених дощечках, а пізніше на твердій березовій корі - бересті. Завчивши склади, діти з них створювали слова, потім вчилися читати спеціальні навчальні тексти. За навчальні книги служили Псалтир і Часослов.

У школах грамоти оригінальною склалася методика опанування арифметичними операціями, яка нагадувала спосіб лічби в школах Стародавнього Риму. Рахунок здійснювався за допомогою пальців рук, рука ж становила число 5.

Все це свідчить про наявність великої кількості нижчих шкіл грамоти, дякуючи яким, писемність стала доступною для дітей усіх верств населення. Крім цього, в народних школах дітей навчали практичним навичкам ведення діловодства, складання листів, договорів, цифрових рахунків тощо.

Наступний етап розпочинався з лічби за допомогою великого пальця і суглобів на останніх чотирьох пальцях. Кожний суглоб означав число 12 (дюжину). Процес лічби здійснювався доторканням великого пальця, який мав три суглоби (36), до суглобів на останніх пальцях.¹

Наряду з вирішенням освітніх завдань, навчання в школах грамоти набирало релігійного характеру. Народна школа, поруч з церквою, стала вирішальним інститутом поширення і утвердження Християнства в усій

¹ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. - К., 1991. - С. 17.

Україні-Русі. Цьому сприяло те, що вчителями були здебільшого священники, дяки та інші служителі церкви. Один з учнів, як свідчить графіті на стіні Софійського собору, написав: "Пищань писалъ в дяки ходи виученикомъ".

Впроваджуючи християнське віровчення, церква і школа боролися з так званим язичництвом. Проте переваги нової релігії не змогли вилучити з побуту і пам'яті людей тисячолітню культуру праукраїнської цивілізації. А.Ю.Некрилова вважає, що язичництво розчинилося в Християнській релігії і одноразово ввібрало її, утворивши досі невідоме релігії - побутово християнське православ'я зі святими святцями, святами, трудовим ритмом і власною естетикою.¹

У такому релігійно-культурному середовищі функціонували школи України-Русі, що зумовлювало моральне, естетичне і трудове виховання молоді.

Цілком доказовим є твердження про те, що система шкіл в Київській Україні-Русі виникла, сформувалася і зміцніла ще задовго до прийняття Християнства, адже соціальні, економічні і політичні умови склалися так, що ранньосередньовічна слов'янська держава, маючи власну писемність і книжкову справу, не могла не навчати свою молодь, дітей "мужів лепших" в школах "книжного учення". І навчали в тих давніх школах праукраїнців вмінню читати, письму, рахунку, а дещо пізніше - мовам: латинській, грецькій, болгарській.

За княжої доби школа та освіта Київської України-Русі якісно змінилась. Десь в XI-XII ст. з'являються школи "вчення грамоти", а у грамоті, написаній в Луцьку 1388 р., з'являється термін "школа", який варто ретроспективно поширити і на попередні століття.²

Науці добре відомі школи князів Володимира і Ярослава Мудрого, що створювалися при храмах і монастирях, зводились і як самостійні спеціальні споруди в Києві і Новгороді, Курську і Смоленську, в інших містах тогочасної Київської Русі.

Всесвітньою славою користувалися школи при Софії Київській і відкрите онукою Ярослава Мудрого Анною при Андріївському монастирі 1086 року перше в Україні-Русі жіноче училище.

Відомо, що навчальними книгами вищих шкіл "книжного учення" і шкіл "вчення грамоти" були два "Ізборника" князя Святослава (1073 і 1076 рр.) і визначна пам'ятка педагогічної думки ранньосередньовічної Київської України-Русі "Повчання" київського князя Володимира Мономаха (1117 р.), псалтирі, молитвослови та ін. Ці книги допомагали розкрити значення і

¹ Некрилова А. Ю. Русский земледельческий календарь // В кн.: Круглий год. - М., 1991. - С. 8 - 9.

² Бабишин С. Д. Початкова школа на Україні з давніх часів до кінця XVII ст. // Поч. школа, 1991. - № 10. - С. 73.

необхідність виховання та освіти, проблеми ролі праці в житті людини, позитивного прикладу дорослих у вихованні дітей та ін.

Вся справа навчання дітей була підпорядкована вихованню у них народного світогляду, оволодінню основами хліборобської культури. Діти зростали на народній моралі і естетиці, дотримувалися звичаїв своїх предків, у них формувалося ставлення до Природи як до живого організму, розуміння сільськогосподарського календаря.

У зв'язку з тим, що землям України-Русі постійно загрожували з Півдня кочівники, надзвичайної ваги набуло патріотичне виховання. Воно здійснювалося на билинах, казках, оповідях учасників воєнних походів, піснях і іншими засобами народної педагогіки.

Паралельно з школами грамоти діяли деякі вищі школи, або школи учіння книжного. Літопис повідомляє, що такі школи відкривалися при княжих дворах. Услід за відкриттям такої школи великим князем Київським Ярославом у Новгороді, де він зібрав від старостів і попових дітей триста учити з книг, такі школи відкриваються в Галичі, Турові, Смоленську та інших містах. У школах учіння книжного процес навчання був складніший. Тут учні опановували 44-45 буквеним алфавітом, грецькою мовою та курсом середньовічних наук: філософією, граматику, риторикою, історією, співом, богосл'яв'ям. При навчанні в XI ст. використовувалися твори з всесвітньої історії, уривки з творів Арістотеля, Платона, Сократа, Епікура, Плутарха, Софокла, Геродота та багатьох інших вчених Античного світу, які входили до збірки "Бджола".

Значного поширення в землях України-Русі особливо в XI-XII-XIII та інших, більш пізніших століттях, здобули так звані перекладні повісті ("Історія Іудейської війни Іосифа Флавія", "Олександрія", "Казання про Іудейське царство", "Троянські історії", "Повість про Акіра Премудрого" та багато інших), які несли місцевій людині відомості про далекі краї, інші народи, їх звичаї, побут, мови, про навчання і виховання молоді в заморських та далеких краях.

На підставі аналізу літописів можна судити про те, що в школах учіння книжного учнями набувалися знання з природознавства, географії, з властивостей різних речовин і матеріалів та їх застосування у виробничій діяльності, з медицини, перекладу книг та їх переписування тощо.

Поява перекладної церковної, історичної, філософської, періодичної та іншої літератури привела до створення вітчизняних книгосховищ-бібліотек. З літопису "Повість врем'яних літ" дізнаємося про відкриття Ярославом Мудрим першої такої бібліотеки при Київському Софійському соборі 1037 року. Дослідники стверджують, що до середини XI століття налічувалося майже 950 томів рукописних книг. Були це переважно богослужбові книги та світського повчального читання, такі як Ізборники Святослава 1073, 1076 рр. У збірниках містилися твори багатьох грецьких авторів. Здебільшого вони мали богословсько-філософський зміст. Навчання за цими текстами сприяло

розумінню учнями євангельських текстів, уявлень про світ, явища природи тощо.

Твори грецьких авторів у збірниках піддаються тлумаченням, доповненням, роз'ясненням місцевих Київських діячів, що є зародком педагогічної думки в Україні-Русі. Зберігалися в бібліотеці і різні архівні документи: договірні грамоти, князівські духовниці, синодики та ін.¹

5.2. Педагогічна думка в Київській Україні-Русі.

Літописець Нестор

Згодом центром руського (українського) книгописання стає Києво-Печерський монастир, в якому було зібрано багату бібліотеку. Відоме зосередження книг було при Видубецькому монастирі та інших храмах і монастирях інших єпархій України-Русі.

Значною пам'яткою освіти XI ст. є "Повість врем'яних літ", написана літописцем Нестором, першим українським істориком та його послідовниками. Це літературний, енциклопедичний твір, в якому висвітлюється історія України-Русі, подається етнографічний матеріал, педагогічні погляди Володимира Мономаха з його "Повчання" та інше.

"Повість врем'яних літ" – перша своєрідна енциклопедія педагогічної думки Київської України-Русі княжої доби, яка при близькому, так би мовити, розгляді концентрує офіційне і народне уявлення про сім'ю, родину і сімейне та родинне виховання дітей, підлітків, юнацтва, навчання і освіту підростаючого покоління; традиції життя певних племен, що в процесі розвитку людності поступово переростали в характерні риси менталітету українського народу.

То ж "Повість врем'яних літ" гостро засуджує зло і славить добро, адже зло завершується покаранням, добро – завжди благородне, а тому першу педагогічну пам'ятку слід розглядати і як таку, що стверджує гуманітарні основи виховання, добрі починання і почуття, пропагандою безпосередньо прекрасного та викриттям спотвореного.

Дослідник і перекладач "Повісті врем'яних літ" В.В.Яременко стверджує:

"Наскрізним в літописі є релігійна концепція людини і світу, вогонь любові до рідної землі і патріотична тривога за її долю, бо "земля наша велика й багата, тільки ладу в ній нема", бо "Бог дає владу, кому хоче", бо

¹ Історія Києва. - Т. 1. - К., 1986. - С. 145.

“для Русі пиття – веселість, не можемо без того”. Наскрізним в “Повісті врем’яних літ” є висока поезія у сув’язі з епічним спокоєм, живі барви русько-української землі, ореол героїки в змалюванні людей і подій. Так, у пісні про Святослава поет творить його образ як типовий образ руського воя, а з другого боку – це вже прообраз козацького полководця – чи Сагайдачного, чи Сірка, чи Богуна”¹.

“Повість врем’яних літ” зафіксувала вірування давніх українців – доброзичливі і зловісні віщування та ставлення до них простолюдинів і вельмож: здійснює немало екскурсів до глибин всесвітньої історії, до історії Біблейських народів, їх легенд, місць помешкання, воєн, притч. Міжчасовий зв’язок, перегук подій, явищ, ідей – то теж заслуга одної з першої пам’ятки педагогічної культури українського народу “Повісті врем’яних літ”, що зазнала кілька редакцій (1116, 1118-1119) і зберегла свою первозданну свіжість та оригінальність.

Автор “Повісті врем’яних літ”, літописець Нестор, пропагуючи християнську мораль, заклав основи патріотичного виховання, яке полягло у любові до рідної землі, готовності до її захисту, єдності слов’янських народів. Ці ж ідеї мають місце і в інших працях Нестора, зокрема в повісті “Сказання про Бориса і Гліба”.

Пробудженню державної свідомості і посиленню патріотичного виховання сприяло “Слово про закон і благодать” Іларіона (1037 -1051 рр.). Воно було виголошене перед Київською знаттю на чолі з Ярославом Мудрим. Твір складається з трьох частин. У першій пропагується ідея рівності народів у духовному житті. Україна-Русь має бути рівною серед інших країн і позбавитися залежності від Візантії.

Друга частина присвячується характеристиці руського християнства. Він підкреслює, що християнство – не було нав’язане Русі, а прийняте її народом добровільно. Він відкидає встановлену тоді думку про те, що Візантія просвітила “варварський” руський народ.

У третій частині подається похвала Володимирі Святославовичу і Ярославу Володимировичу за їх діла по утвердженню християнства державною релігією. Вперше виголошується думка щодо незалежності давньоруської церкви і разом з тим держави.

Отже, у творі в художній формі втілена патріотична ідея незалежності України-Русі в усіх сферах суспільного та культурного життя, проводиться ідея патріотизму, любові до Батьківщини.

Іларіону належить першість у розробці проблем дошкільного виховання. Як співавтор “Статуту” Ярослава він засуджує шлюби між близькими родичами, наполягає на організації ретельного догляду за немовлятами, обстоює права жінки-матері тощо.

До пам’ятки давньоукраїнської (древньоруської) літератури і педагогічної думки належить “Повчання Володимира Мономаха” (1096). У

¹ Яременко В. На замовлення вічності /У ки.: Повість врем’яних літ. – К., 1990. – С. 486-487.

"Повчанні" Мономах піклується про єдність рідної землі, закликає безкорисливому служінню Вітчизні. У творі вперше подається ідея зв'язку навчання з потребами життя, гуманістичного виховання. Князь конкретизує свою програму поданням порад та вимог щодо виховання дітей:

Князь Володимир Мономах

- постійно працювати і не лінитися;
- мати благородну поведінку;
- мати чисту душу і худе тіло;
- поважати старших і покорятися їм;
- вчитися добру, доброчинності;
- поважати інші народи;
- вміти вести бесіду, під час якої більше думати, ніж говорити;
- постійно вчитися, міцно запам'ятовувати і повторювати раніш вивчене, одноразово вчитися новому;
- проявляти самостійність у навчанні тощо.

У "Повчанні дітям" Мономах обґрунтовує важливість позитивного прикладу у вихованні молоді. На досвіді власного батька Всеволода Ярославовича та особистому прикладі він закликає молодь до наполегливості та старанності у навчанні, вірності своїй Батьківщині.

Визначною пам'яткою раннього українського середньовіччя є Остромирова Євангелія - Апракос 1056-1057 рр., що створена в Києві дяконом Григорієм (походженням із полян, близького до княжого роду) для свояка князя Ізяслава, новгородського посадського Остромира (звідки і назва Євангелії).

Характерною ознакою Остромирової Євангелії слід вважати певні вставки живою розмовною мовою тогочасної української людності, засвічення надзвичайно високого рівня культури книжної справи та заклик виховувати молодь на засадах загальнолюдської моралі, що зафіксована у своєрідній хрестоматії церковної (релігійної) словесності, якою є Євангелія Апракос 1056-1057 рр.

Понад 800 років вважається перлиною світової поетичної класики і загальнолюдської педагогічної мудрості "Слово про похід Ігорів". У ньому виховує все: природа і її явища, віщування і народні прикмети, воїни (дружинники) і восначальники (князі), простолюдини і жінки-українки,

людські взаємини княжого оточення і мужусібні чвари князів, висока мудрість і звичайнісінькі прорахунки, почуття любові (до рідної землі, свого народу, Київської України-Русі) і ненависті до ворогів та їх загарбницьких нападів на наші землі... Слово позитивно впливає на свідомість читача, формує найкращі людські почуття любові до рідної землі. Твір є вершиною педагогічної культури України-Русі княжої доби, перлиною педагогічної думки середньовіччя.

Мислителі XII століття Кирило Туровський, Данило Заточник, Клемент Смолятич висловили у своїх працях оригінальні педагогічні думки, що лягли в основу української педагогічної культури. Кирило Туровський у своїй релігійно-моральній програмі формування особистості відкидає християнську ідею аскетичного виховання і обстоює єдність "тілесної" і духовної "чистоти". Цю єдність, на думку Туровського, забезпечує вчення книжне, яким розвивається розум людини.

Данило Заточник вперше висловився за систематичність і послідовність у вихованні, внаслідок чого викликаються "душевнополезные помыслы".¹

Климент Смолятич у "Посланні" просвітеру Фомі засуджує деякі церковні догмати і їх несвідоме засвоєння. Він на протигагу релігійній моралі започатковує ідею верховенства розуму над почуттями, чим обстоює пізнання довокілля шляхом істинних знань.

Педагогічні ідеї, висловлені державними і освітніми діячами України-Русі, були започатковані з привнесеної нам візантійської культури, але на основі національної етнопедагогіки, створеної народом на протязі багатьох попередніх поколінь.

Розвиток освіти сприяв у свою чергу пошавленню в усіх сферах державного життя. По всій країні розгорнулося велике будівництво культурних і світських споруд, оборонних укріплень, розвивався монументальний живопис, скульптура, прикладне мистецтво тощо.

На подальшу долю держави і її остаточний занепад вплинула навала татаро-монголів. У 1240 році упав Київ, руйнівники спалили культові і світські споруди, знищили книгозбірні і врешті решт весь державний устрій.

Проте в літературі перебільшується наслідки монгольського нашестя на долю Київської держави. М. С. Грушевський пише, що "ми не маємо твердих позитивних підстав для того, щоб передбачати поголовне винищення, повне зруйнування, запустіння Києва... Фатального значення приписувати йому ми не в праві".²

¹ Моленія Данила Заточника // Хрестоматія по древнерусской литературе. – М., 1974. – С. 66.

² Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. – С.

Татаро-монголи об'єктивно прискорили падіння Київської держави, що роздиралася міжусібними війнами князів, була штучним об'єднанням різних племен, які постійно прагнули до своєї незалежності.

У XII - початку XIII століть Україна-Русь поступово втрачала свою провідну роль у політичному і економічному житті Європи, намітився процес її ізоляції. На терені України-Русі виникли нові центри, які дали свою державність: Галицько-Волинську та Суздальську держави.

Про те із занепадом Київської держави шкільництво на її землях продовжувало діяти. В основному це були школи грамоти, де діти одержували елементарні знання. При княжих дворах, господарі яких не були васалами "Золотої орди", діяли школи підвищеного типу, де українська знать здобувала собі ширших знань. Культурні здобутки часів Київської України-Русі ніколи не зникали з українських земель, вони давали духовне життя народу, воскрешали в ньому надію на незалежність, збереження своєї самотності в культурі, освіті, педагогічній думці.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть характерні шляхи та етапи формування шкільництва, освіти і педагогічної думки в Київській Україні-Русі.

2. Розкрийте найбільш загальні особливості різних типів навчальних закладів України-Русі.

3. Визначте роль писемних пам'яток Праукраїнської цивілізації у розвитку і формуванні системи шкільництва та виховання. Мотивуйте свої судження.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Антология педагогической мысли Украинской ССР. - М., 1988.

Любар О.О., Федоренко Д.Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. Частина перша: Дохристиянський період. - К., 1993. Частина друга: Княжа доба. - К., 1994.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. - К., 1991.

Бабишин С. Д. Школа та освіта давньої Русі (IX - I пол. XIII ст.) - К., 1973. - 88 с.

ТЕМА 6. ВИХОВАННЯ Й ШКОЛИ УКРАЇНИ В XIV-XV СТ.

6.1. Українське шкільництво в XIV – XV.

Розпад Київської держави в XIII ст. головне через князівські міжособищі й руйнівницькі удари кочової Азії завдали тяжкого ущербу українській освіті й культурі. Монголо-татарська навала і панування азійських колонізаторів привели до занепаду економічного, політичного й культурного життя України.

Часто розвал Київської Русі й плундрування її культурно-освітніх і шкільницьких здобутків пов'язують тільки із знищенням Києва ханом Батием у 1240 році. Факт сумний і трагічний для долі українського народу. Однак при цьому варто взяти до уваги ще й те, що чимало спричинився до занепаду Києва, як столиці Української держави, центру вітчизняної культури, освіти й науки, московський правитель Юрій Довгорукий. А згодом його син Андрій Боголюбський у 1169 році напав на Київ і зруйнував його в'єцент, пограбувавши навіть ікони з київських церков. Отже, зайшлому після них Батиеві не було вже так дуже й що руйнувати.

Наші предки мужньо відстоювали свою волю у боротьбі проти іноземних колонізаторів. В авангарді її були освічені люди. Український народ своїми грудьми й звитяжністю зупинив азійські дикі орди, перегородивши їм шлях до Західної Європи. Мужньо відстоюючи Україну, українці разом із цим захистили від нашествия західноєвропейські народи, забезпечивши їм спокійне життя для нормального культурного розвитку. То й у тому, що західноєвропейці досягли належного рівня культури немала заслуга й українського народу.

Тяжкого лиха зазнала Україна від татаро-монгольського іга. Втрати в галузі українського шкільництва були чималі. Але повне запустіння на освітній ділянці не наступило.

Неволя відчутно загальмувала шкільну справу, особливо в Наддніпрянській Україні XIV-XV ст., але не зупинила її, бо незламним виявився педагогічний дух українського народу. Міцним був освітній фундамент, закладений шкільництвом і педагогікою Київської Русі. Та й Українська держава відразу не занепадала, хоч Київ був знищений. Вона проіснувала ще потім понад сто років. Осередком її стала Галицько-Волинська держава, як спадкоємиця Київської Русі. Сюди перемістився культурно-освітній центр. Відбулося його зближення із західною педагогічною культурою.

Як і в Київській Русі, у Галицько-Волинській державі у великій шані були книга, освіта, школа, люди письменні й мудрі. Приклад у цьому-показували головні керівники держави, князі Ярослав Володимирович, Роман Мстиславович, король Данило Галицький та ін.

За великій розум князя Ярослава прозвали "Осмомислом", тобто таким, що за "вісьмох мислить". Та й говорив він вісьмома мовами: українською, польською, болгарською, грецькою, латинською, німецькою, угорською й арабською. До речі, знання рідної української мови та володіння мовами іноземними з того часу й понині збереглося у Галичині як один із провідних показників оцінки достоїнства освіченої людини. Ідея ця втілена в українському народному афоризмі: "Скільки ти знаєш мов, стільки разів ти людина".

До Галицько-Волинської держави в один час належала та кожна Підкарпатська Русь, тепер Закарпаття (від 1280 до 1323 року), де Мукачівський та Грушівський монастирі були першими поширювачами письменства на Закарпатті, а при Ярославі Осмомислі й на Буковині.

Близьке сусідство із Заходом посилювало українській педагогіці елементи європейського впливу.

Про високий рівень освіти, науки й педагогіки у Галицько-Волинській державі свідчить зокрема. "Галицько-Волинський літопис" - видатна пам'ятка української педагогічної літератури XIV століття. Вона й зображає найважливіші події Галицько-Волинської держави. Головне її навчально-виховне покликання - плекання історичної пам'яті поколінь, релігійності, формування палкого патріотизму й відданості рідній вітчизні. Зміст його проінтегрований художньою образністю, драматизмом, народною педагогікою.

З цього приводу, як приклад, варто назвати вміщену тут дуже цікаву виховну розповідь про "Свшан-зілля". Всі ці знання й почуття, прищеплені тодішньою галицькою педагогікою дітям і молоді, мали велике значення у відстоюванні української національної гідності.

Під шаленими ударами численних татарських орд у 1340 р. Галицько-Волинська держава перестала існувати.

Таким чином, у середині XIV століття українська самостійність була втрачена. Галичину захопили поляки. Київщина, Чернігівщина, Переяславщина, Поділля і значна частина Волині потрапила в руки литовців. Власне самостійне українське державне життя українців обірвалося. Наступила литовсько-польська доба в історії української педагогіки.

Литва почала збирати докупи розпорознені українські й білоруські землі вже на початку XIV ст. Внаслідок цього Литовська держава мало не впродовж двох століть була державою й українського народу. В ній мирно й спокійно вели спільне життя народи литовський, український і білоруський. Оскільки в ній державною була мова українська й перед вела українська культура, релігія, й правництво виражало основні положення "Руської правди", то в повній мірі її можна називати державою Литовсько-Руською. Тим більше, що й українське шкільництво, освіта й педагогіка, як і українська мова, мали широкий простір

для свого розвитку. Українською мовою написані литовські літописи, статuti, князівські розпорядження, угоди, заповіти тощо.

Зовсім іншим, геть несприятливим, було становище української педагогіки під поляками. Польські можновладці відразу пішли в наступ проти всього українського. Вони намагалися в першу чергу витіснити з життя галицьких українців такі могутні фактори національного виховання юних галичан, як українська мова, рідна школа й національна релігія, з метою їх колонізації. Все це створювало в той час досить напружені стосунки між українцями й поляками.

Педагогічна співпраця українців і литовців у спільній Литовській державі на рівноправній основі виявилась плідною обопільно. Литва XIV-XV ст. ще не мала тих культурних успіхів, що Україна. За українсько-литовської доби литовці охоче прилучалися до передової української культури. Тому в мову литовську дуже багато ввійшло слів українських. Це стимулювало педагогічну творчість українців. Приязні стосунки між українцями, литовцями й білорусами, злеліані в Литовсько-Руській державі, збереглися й понині.

Однак ідилія вільного творчого життя українців у галузі української педагогічної культури й шкільництва тривала недовго. Піддавшись тиску Польщі і ввійшовши в союз із нею, литовські князі спішно перелаштували своє буття під польський манер і пішли спільно з королями польськими в наступ проти українства.

Литовські й польські правителі не були зацікавлені в розвитку українського шкільництва, а тому мережа рідних шкіл для українських дітей катастрофічно звужувалась. А середніх і вищих шкіл не було зовсім. Натомість кількість польських шкіл невпинно зростає. До речі, така, чи подібна, ситуація з національною школою українців надалі в історії української педагогіки зустрічається не раз. Це наочно демонструє, що для того, аби український народ мав свою власну самостійну Українську державу. В умовах бездержавності здійснити це природне прагнення українського народу неможливо. Українські магнати віддають своїх синів для навчання до Краківського університету та інших польських шкіл. Захоплення польською культурою, історичне безпам'ятство, придушення національної свідомості, презирство до своєї рідної мови й віри, зневага до звичаїв і традицій українського народу - типові сумні наслідки учиння в чужих школах. Разом із цим не варто ігнорувати й нюанс позитивний - входження української молоді в сферу європейської науки й культури.

Тим більше, що вихідці з України здобували вищу освіту не тільки в Краківському університеті, але й в Празькій та інших вузах Європи. При цих університетах навіть були спеціальні інтернати для студентів із сусідніх земель.

Ряд студентів з України згодом стали видатними вченими, зробивши плідний вклад у розвиток світової науки та культури, внісши разом із цим свою вагому лепту у світову славу України. Адже тоді у Європі побутував звичай: називаючи ім'я видатної людини, констатувати й назву землі, з якої вона походить. Наприклад, Павло Русин із Кросно, Юрій Котермак із Дрогобича та ін.

У тодішніх європейських університетах було узвичаєно вести облік студентів по імені та за місцем походження. Наприклад, у списках студентів Краківського університету цього часу числилися: "Матвій з Тухлі", "Симон з Дрогобича", "Михайло Михайлович із Самбора", "Іван Григорович із Коломиї", "Олексій Матвійович зі Львова", "Іван Петрович із Глухова", "Дмитро Степанович із Києва", кілька студентів на прізвище Тичина, у тому числі магістр і ректор Краківської школи "Григорій Тичина з Роксолан".

Студентів з України в Краківському та інших університетах називали "роксоланами", "русинами", "ругенцями", тобто українцями.¹ Це зумовлено тим, що усталених прізвищ на Україні в той час ще не було. Вони з'являються у XIV-XV століттях та й то лише в осіб які належали до тодішньої суспільної верхівки - князів, магнатів, власників великих земельних маєтків. Проте основна маса населення України ще довго залишалася без зафіксованих документами прізвищ. Постійні родові прізвища за всіма українцями остаточно утвердились аж наприкінці XVIII - на. початку XIX століть.²

У той час, коли деякі українські сини, переважно із найзаможніших верств населення, шукали порятунку від невігластва в чужих школах та університетах, українські міщани й селяни вважали за конче потрібне мати освітні вогнища, й оволодівати секретами знань на рідній українській землі. Вони цупко трималися української віри й мови, національної освіти й виховання, бо вбачали в них головну запоруку збереження української нації й вчили своїх дітей у церковних, монастирських школах чи мандрівних дяків.

В історії української педагогіки збереглися відомості про діяльність у XIV-XV століттях шкіл у Києві, Львові, на Закарпатті та інших регіонах України.

Після розорення московськими нападниками й ордами Батия Київ довго лежав у руїнах. Але згодом життя у ньому поступово відроджується. Тут 3 березня 1396 р. деякий час жив митрополит Кіпріан. Незабаром завершено перепис знаменитого Київського Псалтиря – (1397), а згодом – Євангелія (1411).

Можна припустити, що в Києві існували школи в Києво-Печерському, Михайлівському та інших монастирях, навчання у яких проводили найкращі переписувачі-каліграфісти. А в середині XV ст. до освітньої діяльності активно

¹ Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. - К., 1994. - С. 36 - 37.

² Родько Ю. Довідник українських прізвищ. - К., 1969. - С. 32 - 34.

прилучились вчені-перекладачі. Таким чином, мережа шкіл значно розширилась.

Освітні осередки діяли також у Львові. Зокрема в XV ст. тут набрала досить широкої популярності серед міщан школа при Богоявленській церкві, а також при шпиталі біля костьола Святого Духа. В них велика увага приділялася вивченню офіційної тоді латинської мови. Польсько-католицька експансія зумовила, появу шкіл католицьких.

Найвні відомості, правда надто скупі й фрагментарні, про діяльність шкіл на Закарпатті, зокрема у Грушівському монастирі, де в XVI ст. виготовляли рукописні букварі та в Ужгороді.

Звичайно, що школи діяли й на інших теренах України. В основному це були школи початкові, що давали дітям навички читання й письма на церковнослов'янській мові, елементи арифметики й співу. На посадах учителів у них працювали дяки, паламарі, правники. Шкільних педагогів тоді називали "бакалярами" чи "дидаскалами". Утримували їх парафія, батьки учнів.

В українському шкільництві XIV-XV ст. знайшли своє продовження педагогічні традиції Київської Русі-України. Як і в попередні періоди історії, свою почесну виховну місію несли усна народна творчість, національні традиції, давня українська література. Весь цей процес відбувався на власній українській національній основі з поглибленням європейських зв'язків.

На Україні XIV-XV століття, як і колись, панували особлива пошана до школи, освіти, книги, вчителя. "Шануй учителя, як родителя", - закликала народна мудрість. Авторитет учителя не смів ніхто принижувати. Існувало вето на лихі слова про вчителя. Особлива пошана й любов до шкільних педагогів виражалась ще й тим, що під час занять учитель сидів, а учні зобов'язані були слухати його пояснення стоячи. Велику роль у духовно-етичному вихованні учнів, поруч із батьками й учителями, грали духовні особи, церква. Серед масових виховних чинників виділась педагогіка народного календаря. Навчальний рік традиційно щоразу розпочинався 1 грудня, після збору врожаю і завершення всіх сільськогосподарських робіт та припинення випасання худоби, в якому діти шкільного віку найчастіше були пастухами. Цей день урочисто відзначали родина, церква, школа, діти, батьки, учителі. Тим більше, що цей день припадав на свято пророка Наума - покровителя знань ("Казав Наум - клади на ум"). Батько раненько будив сина до школи, промовляючи: - Вставай, сину, та їди до школи. Сьогодні Наума: хай тобі наука на ум піде! А далі пояснював:

- Наум був людиною розумною. Дай, Боже, щоб і ти в мене розумний був.

А мати підносила маленькому школярикові, який ішов перший раз у перший клас, його зав'язану пуповинку, що зберігалась у темному місці, найчастіше десь за іконою, пропонуючи йому розв'язати. Розв'яже швидко і

спритно - кмітливий, буде легко вчитись. Заплутається - засвоєння знань буде йти тугувато. Звичайно, що вразі затруднення, дитині старалися допомогти, щоб вселити їй оптимізм і віру в успішне її учіння.

Відіславши сина, до школи, батько йшов до церкви і ставив свічку перед образом пророка Наума, примовляючи: "Святому на пошану, а моєму синові на розум".

"У день святого Наума добре починати вчити дітей: наука на ум піде", - казали в народі.

Вступ дитини до школи вважався її другим народженням. Перший день кожного навчального року починався із служби Божої у церкві, з присутністю учнів та вчителів школи. Кожен навчальний день починався і завершувався спільною молитвою. Перед уроками - "Отче наш", а при завершенні занять - "Богородице, Діво".

Першим підручником для оволодіння грамотою, звичайно, був буквар. На жаль, ні один з цих букварів, до нас не дійшов. Про нього згадується у листі новгородського архієпископа Геннадія до московського митрополита Симона. У цьому листі є згадка також про "азбуку-границю" та про вправи на титулові слова в цій азбуці.

Назва "азбука-границя" від вірша, кожний рядок якого починається з літери в абетковому порядку. Причому на "границю", тобто на край кожного рядка цього вірша, виносилася ще окремо його перша літера. Наприклад:

- А. Аз словомь симь молюся Богу
- Б. Боже всея твари зижителю
- В. Видимья и невидимья...

Метод навчання читання у XIV ст. був літероскладальний, що полягав у вивченні всіх комбінацій складів із двох, трьох і більше літер: буки - аз - ба, вьди - аз-ва і т.д. За букварем йшов часослов¹ як перша читанка, а за ним псалтир.² Перехід від букваря до часослова, від часослова до псалтиря був справжнім шкільним і родинним святом для вчителів, учнів та батьків. Учителю одержував від батьків горщик каші і гривну, а учень - п'ятака або гривну як гостинець від батьків. Далше святковий церемоніал відбувався так: учень приносив горщик каші, з грішми зверху, й ставив на стіл. Учителю, взявши гріші, разом із учнями брався до каші. Спорожнивши горщик, учні йшли на майданчик біля школи, ставили горщик на землю та шпурляли в нього кілками, поки не розтрощать його на череп'я. Далі відбувалися веселі ігри та забави.

¹ Ч а с о с л о в - богослужбова, книга з текстами релігійних пісень та молитов, призначених для щоденних церковних відправ (у давнину правив за читанку при навчанні грамоти).

² П с а л т и р - одна з біблійних книг, що складається із 150 псалмів, тобто хвалебних релігійних пісень; книга псалмів.

У кінці XV століття в історії української педагогіки сталася знаменна подія. Появилася перша надрукована кирилицею слов'янська книжка. І це був якраз "Часословець", виданий Швайцпольтом Фіоєм у Кракові (1491). Мова "Часословця" має багато прикмет живої української мови. Варто пам'ятати, що, заснувавши друкарню у Кракові, тодішній столиці Польщі, цей видавець впродовж 1483-1491 р.р. випустив у світ ще ряд слов'янських богослужбових книжок, зокрема "Тріод постную", "Тріод цветную", "Осьмогласник" та ін., розрахованих для широкого розповсюдження серед населення України, Білорусії й Молдавії. Певно, він одержував і матеріальну підтримку з боку українського магнатства, яке мало в той час найтісніші зв'язки з Краковом.

Активну участь у роботі друкарні Швайцпольта над виданням кирилицьким шрифтом перших книг на слов'янській мові брав Павло Русин. Видатний український педагог вважав створення й розповсюдження цих книг найбільшою перемогою у відродженні освіти на Україні.

6.2. Визначні діячі української національної педагогіки епохи Відродження. Павло Русин і Юрій Дрогобич.

Педагогічна думка України XVст., відомого в історії як Відродження, найкраще представлена творчістю і діяльністю Павла Русина (бл. 1470 – бл. 1517) та Юрія Дрогобича (рік народження невідомий – 1494). Їхня творчість пронизана ідеями гуманізму і італійського Відродження та свідчить про відсутність ізоляції України від Західного світу.

Твори цих велетів освітянської праці відзначаються глибоким почуттям патріотизму, відбивають культурні і просвітницькі традиції Київської України-Русі. Вони називали себе русинами і з допомогою латинської мови славили батьківщину, народ, вказували на своє національне походження.

Павло Русин і Юрій Дрогобич поклали початок пропаганди педагогічної думки українського народу. Відомо, що Павло Русин народився на Лемківщині у м. Кросно (тепер Польща), закінчив Грейфсвальдський університет у Німеччині. У подальшому його життя (педагогічна і видавнича діяльність) пов'язане з Краківським університетом. На 36 році життя (1506) йому присвоєна вчена ступінь магістра.

Павло Русин працював бакалавром вільних мистецтв, викладав римську літературу, деякий час учителював навіть в Угорщині. То ж педагогічні погляди П.Русина природно ретрансльовані в його поетичних творах, які писав латинською мовою.

У 1491 р. у Кракові Русин включається до роботи в друкарні Ф.Швайцпольта по виданню кирилицею перших книг рідною мовою. Серед них "Часословець для навчання дітей грамоті".

У поетичних творах із збірки "Пісні Павла Русина із Кросна" він розкриває власні педагогічні погляди та виховні ідеї тогочасного суспільства. У вірші "Похвала Валерію Максиму" вчений-педагог розкриває гуманістичні погляди на виховання, формування позитивних якостей особистості. На перше місце у моральному вихованні він ставить чесність, яку вважає найвищим скарбом серед якостей людини.

П.Русин закликає молодь служити святій честі, її найбільше цінувати. Честь і чесність Русин розглядає у єдності поряд з добропорядністю і щастям. Він вважає, що ці риси поведінки не даються з народження, а набуваються незмірною працею, вихованням і шляхом навчання. Український педагог бажає молоді розвивати розум, який має бути гнучким і свіжим, душу свою чистою, не ріднитися з блудом тощо.

Павло Русин високо цінує освіченість, джерелом якої є книга. У вірші "До Книжечки" він книгу називає солодкою, від золота ясного яснішою, від усіх скарбів дорожчою. До книги Русин звертається як до живої істоти: "Іди, моя книго... Іди в дорогі землі, в краї блажені", "з книгою повертається день прекрасний".

У вірші "Похвала поезії" П.Русин високо цінує поетичне слово, називаючи його світлим даром богів, "славить пісня не тільки прекрасні подвиги мужів, але й в приклад ставить їхнє життя і богів почитає..." ("До поета серцем горнись").

У ряді творів П.Русин пише, що тільки та наука, що продовжує античні традиції, містить в собі "світлий образ правди святої". У викладацькій роботі він пропагує ідеї античності та епохи Відродження, які через учнів поширювалися в Україні.

Павло Русин бачив зібрання давньоукраїнських книг – безцінної скарбниці народної мудрості давно минулих епох. Як же жалкує педагог-мислитель з того, що такі зібрання-бібліотеки знищені не стихійним лихом, а людьми, чим несли лихо рідній Україні.

"У самому Кракові коронному, - писав Павло Русин, - і в костьолах римських повно того – книг словенських (українських – авт.) великими склепами знайдеш замкненими, яких вони і в світ не випускають; також є і у Львові у монахів домініканців склеп великий книг наших словенських (українських) учительських, до купи знесених за бажанням і наполяганням панства..."¹

Павло Русин усіляко сприяв виданню українських книг на батьківщині і за кордоном, вважаючи те святою справою у розвитку системи освіти і виховання молоді та піднесенню рівня духовності народу.

¹ Антологія педагогической мысли УССР. – М., 1988. – С. 569.

Досить оригіальною є поезія Павла Русина “Промовляє книга, яку добуто із сховища і якій повернено давній блиск”, в якій є й такі рядки:

Блиском чим Павло мене знов осяв,
Він мене й заділив, той, кого Русином
Весь тямущий гурт залюбки йменує,
Словом солодким.¹

Очевидно, педагог включає до художнього твору власне ім'я (Русином весь тямущий гурт залюбки йменує...). То ж із повною впевненістю можна заявити, що Русин є справжнім прізвиськом учителя, поета і культурного діяча Павла із Кросна лемківського, а не набутим ім'ям за належністю до певної місцевості чи людяності.

Самобутнім і надзвичайно талановитим та працюючим діячем українського Відродження був учитель і вчений, поет і громадський та культурний діяч Юрій Котермак (бл. 1450-1494), який увійшов в історію під ім'ям Юрій Дрогобич. Це приbrane ім'я походить від місця народження – Дрогобича на Прикарпатті. Набув початкову освіту у приходській школі у дяка Євтимія. Середню освіту одержав у Дрогобичі і Львові у кафедральній школі, потім вчився у Краківському та Болонському університетах – гуманістичних центрах тогочасної Європи. У 1478 і 1480-1482 рр. викладає астрономію і медицину, був ректором у Бо-

лонському і Краківському університетах.

Його учнями стали дослідник Сонячної системи Микола Коперник, німецькі поети Конрад Цельтис, Рудольф Борсдорф. Юрій Дрогобич першим з українських вчених одержав вчені ступені доктора медицини і доктора філософії. А викладав Ю. Дрогобич математику, астрономію, медицину, прекрасно володів рідною українською, кількома слов'янськими, латинською, німецькою та іншими мовами.

Ю. Дрогобич провідну роль у розвитку людини відводив знанням. У вірші “До благочестя” він повчає юне покоління:

¹ Українська література XIV-XVI ст. /Упор. і примітки В. П. Колосової, В. Д. Литвинова, В. Л. Микитася та ін. – К., 1988. – С. 450 - 451.

Святої ж науки себе научайте,
Тую же і чадам надавайте.

Високо цінував Ю.Дрогобич друковане слово у вихованні молоді і важливість науки для народу, яка має прогнозувати майбутнє, допомогати людям попереджати події.

“Я же свої книги в світ випускаю з єдиним бажанням: роду людському аби тільки корисні були”¹ – писав вчений.

У 1483 р. вийшла друкована праця “Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету” (Рим, друкарня Зільберга). Це перша друкована праця українця.

Як уже відзначалося, у 1491 р. Філолем Швайцпольтом була надрукована кирилицею перша українська книжка “Часословець”, яка широко використовувалася при навчанні дітей. Як правило, “Часословцю” передував буквар, опанувавши його літероскладальним методом навчання, по ньому діти вчилися читати тексти релігійних пісень та молитв. Швайцпольт заснував друкарню у Кракові, обнародував крім “Часословця” кілька богослужбових книг, частина з яких використовувалася і в шкільній справі. Цим він у значній мірі сприяв поширенню книги в Україні, був предтечею вітчизняного книгодрукування.

Життя і творчість Павла Русина і Юрія Дрогобича переконують в тім, що українські землі у XV і XVI століттях мали тісні зв'язки з країнами Європи. Отже, освітній процес в Україні не був ізольованим, він був складовою частиною загально-європейського шкільництва, і багато в чому випереджував аналогічні явища в сусідніх тогочасних країнах.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Стисло охарактеризуйте становище української школи й освіти в умовах розпаду Київської Русі.

2. Хто такі Павло Русин, Юрій Дрогобич, Фіоль Швайцпольт?

3. Який вплив мала українська педагогічна культура на литовську?

4. Що ви знаєте про українську школу й педагогіку XIV-XV ст.?

5. Назвіть наявні відомості про шкільництво свого краю, рідного села чи міста.

¹ Дрогобич Ю. Вступ до книги “Прогностична оцінка 1483 року” /У кн.: Українська література XIV-XVI ст. – К., 1988. – С. 444.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Дорошенко Д. Нарис історії України. – К., 1991. – С. 84-146.

Сірополко С. Історія освіти на Україні. – К., 1991. – Розділ III. – С.

17-22.

Жарський Е. Історія виховання. – Мандрівець. – 1994. - № 1. – С. 3-4.

Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993. – Розділ

VIII. – С. 68-78.

Любар О.О., Федоренко Д. Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. Частина третя: У неволі. – К., 1996. – 104 с.